

فرهنگ و تمدن اسلامی در اشیانه افریقیه بربر قرون وسطی عهد حفصیان – خصوص تاریخ تطورات کلاسیک تصوف

دکتر محمدرضا شهیدی پاک^۱

^۱ استادیار دانشگاه ازاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

بربر، قرون وسطی پس از ملاحظه و تجربه اسلام اموی ادیسی خوارج مرابطین و فاطمیان و موحدین با نوعی ترکیبی جدید از اسلام حفصیان مواجه شد که براین دور تازه ای از تمدن و توسعه علوم در افریقیه بوسیله نژاد بربر است. در این عصر فرهنگ و تمدن نوینی از جوامع اسلامی شکل گرفت که بیشتر از هر مطلب عرفان و تصوف و چهره های جهانی و ماندگار در آن هویدا و شکوفا شد. نمی توان در این عصر محی الدین عربی را ذکر نکرد که تاکنون پیشگام محتوا و ساختار عرفان است. تحولاتی که در زمینه اندیشه اسلامی در اندلس از دوره اموی آغاز شد که شروع آن حذف موسی بن نصیر و پسرش عبدالملک از ولایت اندلس و پیش از آن حذف مالک اشتر از ولایت مصر بود. امویان جریان تفکر و اندیشه و فرهنگ را مانند فتوحات بدست گرفتند و آن را در اندلس را به انحصار خود در آوردند و نتیجه آن در اضطراب دائمی قدرت و اندیشه اسلامی و تمدن و فرهنگ آن سرانجام سقوط آن و عقب نشینی کامل قدرت اسلامی از اروپا شد. در حالی که در مصر و شامات و ایران و هند و ماوراء النهر و حتی نقاطی از چین اسلام دوره فتح باقی ماند. و جوامع نخستین متشکل از نیروهای فتح با جمعیت بومی یکی شدند و بافت جمعیتی جدیدی شکل گرفت و زبان عربی رایج و غالب شد اما در اندلس به علت اسلام اموی امر جمعیت فتح به شکل دیگری بود و هیچگاه اسلام و زبان عربی با جمعیت بومی ایبری یکی نشد و پایداری بدست نیاورد. و مردم اسپانیا از روز فتح از شمال اسپانیا از باسک پایه قیام دائمی را گذاشتند و در هر فرصتی مترصد اخراج عرب از ایبری بودند. و در حالی که به حمایت شمال و غرب اروپا پشتگرم بودند و حامی اولین نیروهای صلیبی شدند. مقاله حاضر نشان می دهد رفتار قاسطین چه ضربات مهلکی به ساختار جهان اسلام وارد ساخت که قرن ها پایدار ماند و به صورت پتانسیل نیروی سقوط اندلس، پایگاه دائمی دفاع از سرزمین های اسلامی در برابر اروپا، خود را نشان داد و این معنی ظلم پایدار امویان است که مستحق لعن دائمی است.

واژه های کلیدی: قدرت، تاریخ، اندلس، اسپانیا، باسک، تصوف

۱- مقدمه تاریخی - جغرافیایی - سیاسی

۱-۱- محدوده جغرافیایی حفصیان (۶۲۵-۹۸۳): آفریقه

از طرابلس و آفریقه و الجزائر شرقی به عنوان محدوده حکومت حفصی یاد کرده اند. عبدالواحد مراکش اولین حد شرقی مملکت آفریقه را طرابلس و حد غربی آن را تدلس در مغرب اوسط است حد شرقی بلاد آفریقه «برقه و حد غربی آن را «قُسطنطینة الهواء نامیده است

۱-۲- تاریخ سیاسی سلسله حفصیان : سیمای اجمالی دولت حفصیان (۶۲۵هـ-۹۸۳هـ-۱۵۷۴م-۱۲۲۹م):

حفصیان وارث امپراطوری موحدان

دولت موحدین، دولتی دینی و بسیار متعصب بود، که بر اساس شعار مهدویت، امپراطوری بزرگی را ایجاد و حدود یک قرن بر سراسر مغرب و بخش اعظم آندلس حکومت کرد. دولت حفصی که خود را وارث موحدین می دانست، نیز کوشید تا آخرین لحظات صبغه دینی خود را حفظ کند.

جداعلی خاندان حفصی در عالیترین رکن عقیدتی بر مجلس اعلی شیوخ موحدین سلطه داشتند، افراد خاندان حفصی مشاغل مهمی را در اشبیلیه و شهرهای غرب آندلس را بعهده داشتند و در آفریقه اعلام استقلال کردند.

۱-۳- مقدمه علمی : سیر تصوف از موحدین تا حفصیان عرفانی و صوفیانه و مدارس تصوف در دوره دولت

حفصیان

بدون تردید بزنگ ترین تحرک تصوف و عرفان اسلامی در مغرب و آندلس دوره موحدین و حفصیان است. سیر علمی این جریان در مقاله پیشین آمده است که چگونه در آندلس تصوف مخفیانه وارد شد و در برخی ادوار مانند دوره حفصیان کاملاً آشکار شد و متون کلاسیک تصوف در عهد موحدین بوسیله پرچم داران تصوف آرایه شد.

۲- نگاه اجمالی به ابعاد تصوف در دوره حفصی

دوره حفصیان دوره آشکار سازی پتانسیل تصوف در جهان اسلام است. تصوف در جنگ هفتم و هشتم صلیبی وارد شد و باعث پیروزی جناح اسلامی شد. نکته مهم زمینه های خاص سیاسی نظامی است که باعث رشد تصوف دوره حفصیان است.

۲-۱- زمینه سیاسی اجتماعی تصوف دوره حفصیان

چنان که اشاره کردیم وضعیت سیاسی اجتماعی مسلمانان در مقابله با نصاری ایجاب می کرد که دولت های غرب اسلامی بویژه دولت موحدین و چا نشین آنها به تصوف روی آوردند و تصوف زمینه اصلی همه علوم و معارف عصر حفصی شد. گستردگی سواحل مسلمین در مدیترانه غربی به حدی بود که نیروهای نظامی به تنهایی قادر به کنترل امنیت سواحل نبودند. این امر در مورد کشورهای غرب اسلامی به طور یکسان صادق بود و در مورد آفریقه حفصی که بیشترین مرز ساحلی را داشت از اهمیت فوق العاده ای برخوردار بود به ویژه آن که پایتخت حفصی ها تونس به صورت مرکز بزرگ تجارت و تبادل روابط بین المللی در آمده بود لذا؛ از صوفیه در تأمین امنیت سواحل کمک گرفتند.

۲-۲- احیاء سنت مرابطه بوسیله تصوف حفصیان

سازوکار چنین کاری از چهار قرن پیش از حفصیان در تشکیل رباطها و اجرای سنت فقهی مرابطه طراحی شده و به صورت سنتی مستمر در غرب اسلامی در آمده بود.

۲-۳- دولت حفصیان پرچمدار تصوف در غرب اسلامی - تصوف بنیانگذار دولت

دولت حفصی در این میان پرچمدار تصوف در غرب اسلامی بود. ابوزکریا اول بنیانگذار دولت حفصی خود را از متصوفه می‌دانست لباس صوف می‌پوشید و اهل ذکر و دعا بود. بیشترین تعداد رباط و زاویه و مراکز عبادت در افریقيه دوره حفصی پراکنده شده بود. بزرگ‌ترین فرقه‌ها و طرق صوفیه در افریقيه حفصی پدید آمد. فرقه‌هایی که تاکنون نیز جریان اندیشه و تفکر را در غرب جهان اسلام تحت نفوذ خود دارد. خدایان تصوف محی‌الدین عربی، ابومدین، شاذلی، شوذی، ابن‌سبعین؛ و اندیشه‌های صوفیانه خود را در افریقيه حفصی ارائه کردند. استقبال مردمی و حضور چشمگیر صوفیه در حوادث و تحولات اجتماعی چهره بارز تصوف دوره حفصی است.

۲-۴- علل پیدایش تصوف فلسفی در دوره حفصیان:

پیدایش و گسترش «تصوف فلسفی» از ویژگی‌های منحصر به فرد دوره حفصی است که در یکی از بزرگ‌ترین مراکز فرهنگی این دوره یعنی شهر بجایه به وقوع پیوست. حضور واقعی و گسترده فقهاء در عرصه تصوف از دیگر پدیده‌های بارز این دوره است. بزرگ‌ترین متصوفه افریقيه در دوره حفصی از جمله فقهای برجسته زمان خود بودند. تأثیرپذیری تصوف افریقيه از تصوف یهود از وجوه در دوره حفصی / ست علم تصوف به عنوان این علم از پیشرفت فوق‌العاده‌ای برخوردار شد. علاوه بر تدریس متون اساسی تصوف در مراکز علمی حفصی، آثار جدیدی توسط علمای حفصی در تصوف پدید آمد و ده‌ها شرح و تفسیر بر متون سنتی تصوف شرقی نوشته شد. ابن‌خلدون که خود در اواخر عمر هنگام اقامت در مصر به تصوف گرائید و رئیس خانقا بیبرسیه در مصر شد، تعریفی از علم تصوف ارائه داده و آن را جزو علوم شرعی قلمداد کرده است.

۲-۵- گزارش کارگزار دولت حفصیان از تصوف در جهان اسلامی

ابن‌خلدون گزارش مفصلی راجع به پیدایش تصوف از آغاز پیدایش فرق اسلامی آورده و از آنها با عنوان متقدمین در تصوف یاد کرده است. آن گاه به نقد عقاید متأخرین تصوف یعنی افراد معاصر خود پرداخته است. او افکار متأخرین در قول به وجود قطب و ابدال و اعتقاد به وحدت مطلقه را بدعت شمرده است. او متصوفه متأخر غرب اسلامی را در این دو قول متأثر از امامیه دانسته است او می‌نویسد و تصریح به سوئی استفاده فرق تصوف از عرفان شیعه دارد: «متأخرین نظریه قطب و الوهیت ائمه را از شیعه دزدیده‌اند».

اهالی قسنطینه از شهرهای آباد افریقیه حفصی که مدتی پایتخت جدایی طلبان حفصی شد، می‌گوید: او بین اقراء (علم) و کرامات (تصوف) جمع کرد .

۱-۴- تنوع کرامات در آثار دوره حفصیان -

در کتب مناقب صوفیه که در دوره حفصی نوشته شد در زندگی هر شیخ صوفی چند مورد کرامت به او نسبت داده شده است. علت این که یک بحث جداگانه کرامت ، دو مطلب است:

۱- از لحاظ کمی متون مناقب و رجال و به ویژه سفرنامه‌های دوره حفصی حجم انبوهی از گزارش کرامات را در خود جای داده است. از جمله منابعی که گویا جهت ذکر کرامات متصوفه افریقیه تدوین شده است. کتاب البستان از «ابن مریم مدیونی» است. این کتاب تراجم علمای صوفی مصر، شام تونس، بجایه، قیروان، فاس را در خود دارد. این کتاب به احوال اولیاء خدا، صوفیان و دراویش (نویسنده یعنی ابن خلدون خود به کرامت اولیاء اعتقاد داشته است) پرداخته و در ضمن معرفی افراد، کتاب خود را با اخبار کرامات و خوارق آنها آمیخته است.

۲- نکته‌ای که ابن خلدون در تاریخ تصوف در مورد کرامت ارائه کرده اهمیت مسئله کرامت را به طور صریح

نشان می‌دهد. ابن خلدون می‌گوید: در بین قومی از متأخرین حرص بر کشف حجاب و اظهار کرامت پیدا شده است. او آغاز این میل به کشف را به آندلس رسانده است. دیدگاه ابن خلدون نسبت به تصوف کرامتی دید تند و انتقادی است. او این گونه اعتقاد به کرامت اولیاء را خرافات دانسته و انتساب سلسله صوفیه به حضرت علی و خرقه گرفتن و... را نادرست قلمداد کرده است .

-فهرست اجمالی کرامات متصوفه دوره حفصی-

ظهور تصوف همراه با نسبت دادن انبوهی از کرامات در صور مختلف به اولیاء خدا و علمای دینی پدیده‌ای است که در تصوف دوره حفصی به وضوح به چشم می‌خورد. در مطالعه منابع رجالی دوره حفصی هم انبوهی از چنین مطالبی که در قالب داستان نقل شده وجود دارد. . با استناد به کلام ابن خلدون می‌توان تصوف دوره حفصی را «تصوف کرامتی» نامید. کرامت در تصوف دوره حفصی از جایگاه خاصی برخوردار بود. متصوفه این دوره خود تعریفی از کرامت بدست داده‌اند. دباغ می‌نویسد: کرامت یعنی؛ غیب شدن و ظاهر شدن و..

۳-۴- در مناقب صوفیه دوره حفصی

در جداولی مولف بر اساس مصادر عصر حفصیان انبوه فعالیت ها و تظاهرات عملی صوفیه را دسته بندی کرده است که در کتب تصوف غرب اسلامی در چهار جدول آمده است .

۵- تصوف طریقی در عهد حفصیان:

در متون مربوط به مناقب رجال متصوفه دوره حفصی به اصطلاح تصوف طریقی و علمی و عملی برخورد می‌کنیم. اساساً وجود این اصطلاحات دلیل بر رواج چشمگیر تصوف در افریقیه است که در بین طبقات مختلف از عوام و خواص رواج پیدا کرده بود.

بیشتر طرق صوفیه افریقیه به‌ویژه صوفیه بجایه سلسله خود را به حضرت علی می‌رساندند. در دوره حفصی نوعی تصوف طریقی بر سراسر افریقیه حاکم شد. این طرق صوفیه دارای سازمان و ضوابط خاص از حیث پذیرش اعضاء، آداب و رسوم و سیر و سلوک، نوع لباس، کفش، اذکار و اوراد و... بودند. چند مورد از مهم‌ترین طرق صوفیه که در افریقیه دوره حفصی رایج بود و مورد توجه علمای جهان اسلام قرار گرفت به ترتیب زیر است:

الف) شاذلیه:

تقی الدین ابوالحسن علی بن عبدالله ابوالحسن شاذلی (۵۹۳ - ۶۵۶) صوفی مالکی مذهب بنیانگذار طریقه شاذلیه در افریقیه است. او از طریق عمر بن ادیس دوم به امام حسن و امام علی می‌رسد. اما؛ ذهبی در صحت این نسب تردید کرده و ترک آن را اولی دانسته است. بعد از ارتباط با ابن مشیش (مؤسس فرقه مشیشیه در مغرب اقصی) اولین بیداری صوفیانه خود را به دست آورد و به اشاره ابن مشیش به تونس رفت و در حدود سال ۶۲۰هـ و اندکی پیش از ظهور دولت حفصی در افریقیه در تونس مستقر شد. او در تونس نزد ابن سعید خلیفه باجی درس خواند از او متأثر شد و برای انزوا و سلوک صوفیانه در قریه «شاذله» نزدیک تونس مستقر شد. او مدتی در غارهای کوه زاغون (به اشاره و راهنمایی ابن مشیش) به عبادت پرداخت مردم بی‌شماری در آن جا به او گرویدند. آن گاه برای گسترش افکار خود به تونس آمد و در آن جا مستقر شد در آن جا انبوهی عظیم از اقشار مختلف به صف هواداران او پیوستند به طوری که همه محافل سیاسی و کارگزاران دولت نوپای حفصی متوجه حضور عظیم شاذلی شدند. فقهاء و علمای وابسته به دولت حفصی برای او مناظره‌ای ترتیب دادند و سعی در تشکیک در نسب او داشتند. سؤالاتی پیرامون عقاید او مطرح کردند. سرانجام فقیه ابن البراء امیر ابوزکریا حفصی، بنیانگذار دولت حفصی (که خود گرایش به تصوف داشت) را مجبور ساخت شاذلی را پیش از آن که باعث پیدایش انقلابی در افریقیه شود از آن جا بیرون کند. شاذلی به اسکندریه رفت و بارها از اسکندریه به حج رفت و سرانجام در سفر حج به سال ۶۵۶هـ وفات کرد. شاذلی مانند شخصیت صوفی هم عصر خودش ابن سبعین، با تکفیر و مخالفت شدید، ابن تیمیه مواجه شد. ابن تیمیه ردیه‌ای بر علیه اندیشه‌های شاذلی نوشته است.

۱- مواد اذکار و دعاء شاذلیه:

حجم انبوه و قابل توجهی از آثار صوفیه در دوره حفصی را اشغال کرده است. از جمله مجموعه‌های کامل در اوراد و اذکار، مربوط به ادعیه و صلوات و اذکاری است که از ابی الحسن شاذلی به جا مانده است که عنوان احزاب دارد.

۲- اصول افکار شاذلی

شاذلی در مبانی اندیشه خود متأثر از کتب حکیم علی الترمذی، کتاب ابی طالب مکی، «قوت القلوب»، احیاء العلوم غزالی، افکار شیخ محمد بن حرازم و عبدالسلام بن مشیش بود.

اصول طریق شاذلیه بر ۵ مطلب بود

تقوی خدا در سر و ظاهر.

پیروی از سنت در گفتار و رفتار.

دوری از خلق در سر و ظاهر در حال اقبال و ادبار.

خشنودی و رضایت از خدا در حال فقر و غنی.

پناه بردن به خدا در خوشی و ناراحتی.

روابط شاذلی و قدرت‌های حاکم: ۳-

شاذلی در مصر مورد حمایت سلطان مصر و در عین حال مورد احترام بزرگان دولت حفصی نیز بود. میزان روابط شاذلی با دستگاه دولت مماليك مصر و حفصی تونس به حدی بود که قشیری از کثرت شفاعت شاذلی در امور مردم، نزد کارگزاران دولت یاد کرده است. در جنگ منصوره (صلیبی هفتم) شاذلی ساکن اسکندریه بود. او همراه بسیاری از بزرگان علماء و صوفیه در این جنگ شرکت کرد. ارتباط با مردم جزو مبانی اندیشه شاذلی بود او فقیر سالک صوفی واقعی را کسی می‌دانست که بین خواسته‌های دین و دنیا جمع کند. با وجود این که شاذلی تونس را ترک کرد اما عظمت آثار او در تونس به حدی بود که عوام و خواص تا چند قرن بعد از وفات او کسب برکت می‌کردند از جمله آثار منسوب به شاذلی مغاره شاذلیه است. در کلام شاذلی اهمیت معنوی بسیار بالایی برای این مغار که در کوه زلاج در تونس است، قائل شده‌اند. امام ابن‌عرفه شیخ الاسلام دولت حفصی در قرن نهم می‌گوید: همه مشکلات من در زیارت مغاره شاذلیه حل می‌شد. این مغاره محل تجمع و حلقه ذکر صوفیانه پیروان خالص شاذلی بود. چهل تن از خواص اصحاب او در این غار نزد او جمع می‌شدند. مخلوف می‌نویسد: قبر ابوالحسن شاذلی در صعيد مصر زیارتگاه و متبرک است.

۴- شاگردان و افرادی که متأثر از شاذلی بودند

به گزارش منابع حوزه درسی بزرگی پیرامون شاذلی شکل گرفته بود. مخلوف می‌نویسد: در محضر او در تونس و مصر اکابر علماء حضور پیدا می‌کردند. او از گروهی از بزرگان به نام تصوف در حلقه درس او در مصر نام برده است. گروهی از این افراد:

ابن عطاءالله اسکندرانی (م ۷۰۹هـ) صاحب الحکم..

مالکی از شاگردان احمدالمرسی ضریح مرسی و ابن عطاءالله در اسکندریه، زیارتگاه شد.

ابن عطاءالله بخشی از عمر خود را صرف انتشار مذهب شاذلیه کرد. او در کتاب خود «لطائف المنن» مبانی اندیشه و تصوف شاذلی و مرسی (۶۸۶) که از بزرگ‌ترین اقطاب فرقه شاذلیه بعد از ابی الحسن بود را آورده است.

ب- طریقه شوذیه عهد حفصیان در افریقیه:

ابوعبدالله محمد الشوذی اشبیلی ملقب به «الحلوی» امام العارفین، بنیانگذار مدرسه صوفیه شوذیه بود. تصوف شوذی در ادامه تکامل تصوف آندلسی بود که آخرین مراحل رشد نهایی خود را در اندیشه‌های شوذی ارائه کرد. ضریح و محل قبر شوذی در تلمسان، در مسجد ابوعنان مرینی زیارتگاه است. او قائل به وحدت وجود و تصوف او مبنای فلسفی داشت. شوذی نقش اساسی در ارائه مفاهیم اساسی در تصوف فلسفی داشت. از جمله پیروان مکتب شوذی، ابن سبعین است که از خدایان تصوف فلسفی به حساب می‌آید.

ب- مهم‌ترین مبانی تصوف شوذی

ایجاد وجد به وسیله رقص و سماع.

تظاهر به بله (مانند فروش حلوا به کودکان در بازار، سوار شدن بر اسب چوبی و...؛ رقص در برابر کودکان و خنده کودکان به او

ج- طریقه عروسیه عهد حفصیان در افریقیه :

احمد بن عبدالله الهواری (۸۶۸ هـ) ابن عروس از کودکی وارد یکی از زوایا در تونس و به آموزش قرآن مشغول شد. او ابتداء وارد طریقه شاذلیه شد. او به دستور محمد المنتصر (۸۳۶) سلطان حفصی زاویه ابن عروس را کنار جامع زیتونه ساخت. ابن عروس نوشته مکتوبی از خود به جا گذاشت اما افکار او از لابلائی نوشته‌های پیروان او چون عبدالسلام الاسمر (۹۸۱) مؤسس طریقه سلامیه در لیبی مشخص است .

مبانی تصوف ابن عروس

توبه.

طررد نفس.

پاکسازی قلب از شرور.

ترک تعلقات دنیایی .

معرفة به علم ادیان و علم ابدان .

استعمال عطر مناسب مرد .

در طریقه ابن عروس سالک از طریق حضور در جلسات مخصوص ذکر (الحضرة) و باسماع که همراه شعارها و اوراد و اذکار خاصی بود، تربیت می‌شد. رنگ لباس، کلاه، کفش و... شرایط خاصی داشت که سالک ملزم به انجام آنها بود.

د- ریشه قادری عهد حفصیان در افریقه

به دنبال سقوط بغداد به دست مغول، خانواده قادری از عراق به آندلس مهاجرت کرد. محمد قادری جد شرفاء قادری مغرب از آندلس مهاجرت کرد و در مغرب مستقر شد. در ایام سلطان ابی سالم مرینی او زاویه‌ای در فاس تأسیس کرد و در آن ساکن شد و به تعلیم و تربیت مبانی تصوف مشغول شد. طریقه قادریه توسط عالم صوفی ابوالقاسم بن خلف تجیبی (۹۳۰ هـ) وارد افریقه شد و در آن جا شایع شد. تجیبی زاویه‌ای ساخت در آن جا به نشر طریقه قادریه پرداخت. قبر تجیبی در آن زاویه زیارتگاه است.

ذ- طریقه اکبریه عهد حفصیان در افریقه

محمد بن علی بن محمد العربی الحاتمی الطائی (۶۳۸) ملقب به محی الدین و مکنی به ابوبکر در اشبیلیه زاده شد. ابن عربی از جمله مهاجران آندلسی به بجایه در افریقه بود. مبنای طریقه او بر عزلت سهر، صمت، جوع استوار بود. از ابن عربی به عنوان بنیانگذار و تدوین کننده واقعی نظریه «وحدت وجود» نام برده‌اند. این که نظریه وحدت وجود نظریه‌ای فلسفی است و یا تنها در حوزه تصوف مطرح است بحث‌ها و تحقیقات فراوانی پیرامون آن وجود دارد. همه آثار به او نوعی جهت ارائه تصویری از نظریه «وحدت وجود» تألیف شده است.

افکار ابن عربی بیشتر از منابع آندلسی متأثر است اما؛ اندیشه او بیشترین نفوذ خود را در شرق جهان اسلام به جا گذاشت. محی الدین در غرب اسلامی با تکفیر علمای بزرگ آن جا مواجه شد، و غرب اسلامی را برای همیشه ترک نموده و به مصر و حجاز سفر کرد و در دمشق وفات نمود. غبرینی فهرستی طویل از آثار محی الدین ارائه داده است. در این فهرست به نام کتاب از محی الدین اشاره شده است. از جمله متأثرین غرب اسلامی، معاصر محی الدین، عقیف تلمسانی (۶۹۰) بود که همه اوقات خود را صرف نظریه «وحدت وجود» کرد و به طور مبسوط به آن پرداخت.

۶- کارکرد و ذکر و ماهیت زوایا افریقه در دوره حفصی

کارکرد زاویه و رباط رباطها و زوایا از جمله مراکز آموزشی در دوره حفصی است که با فراگیر شدن تصوف در دوره حفصی با افزایش چشمگیر این مراکز روبه‌رو هستیم. غرب اسلامی را به عبارتی می‌توان سرزمین زوایا و رباطها نامید. از جمله علل اصلی این گسترش رباطها مرز ساحلی بسیار طولانی غرب اسلامی با دول نصاری بود که آنها را در معرض تهاجم دائم قرار داده بود. در طول تاریخ غرب اسلامی به ویژه افریقه که ریشه‌های اصلی رباط در آن جا است. پیدایش رباط در افریقه چنان که می‌آید به اواخر قرن دوم و اوائل قرن سوم باز می‌گردد اما؛ در مغرب اقصی به چند قرن بعد می‌رسد. در دوره حفصی از قیروان به عنوان شهر زوایا نام می‌بردند. صفاقس بجایه، تونس و... مهمترین مراکز پراکندگی تصوف در افریقه بود. رباطها و زوایا در این سرزمین همواره مراکز سیاسی، اجتماعی، نظامی، فرهنگی عبادی بودند. از زوایا به عنوان مراکز مقاومت در برابر مسیحیت و حفظ اسلام نام برده‌اند. در یک گزارش زرکشی برخورد منفی خلیفه حفصی سلطان ابوفارس عبدالعزیز با یک شیخ مرابط ایی صعنونه صاحب زاویه بر سر جنگ با نصاری آمده است. شیخ صوفی سلطان را به جنگ با قطلانی‌ها (کاتالونیایی‌ها) می‌کند اما؛ سلطان بر صلح با آنها (با دادن ۵۰ هزار دینار) حکم می‌کند.

۷- تعداد ربا طها و زوایای معروف دوره حفصیان

بنا به تخمین مورخان تا قرن ششم حدود ۱۰۰ رباط و زاویه در افریقیه دایر بوده است. از رباطها و زوایا با عنوان «قصر» نیز یاد شده است. زوایا معمولاً از راه وقف تأمین می‌شد. در کارنامه خدمات سلاطین حفصی عنایت خاص آنها به زوایا دیده می‌شود. اداره بیشتر زوایا به دست سلاطین حفصی بود. بسیاری از زوایا به دستور مستقیم آنها ساخته شد.

۸- نتایج گفتگو دست آورد تصوف دوره حفصیان: باز بینی تطور و تحول اندیشه در غرب اسلامی:

دوره حفصیان و موحدین دوره کلاسیک تصوف اسلامی است که میراث جهانی است زیرا ابن رشد و ابن عربی و تلمسانی و ابن سبعین و شاذلی در آن بوجود آمدند. اما زوایایی از تطورات عرفان و فلسفه و تصوف از این دوره همچنان پنهان مانده است و برخی محققان در مورد آن نظریاتی مقرون به اغراض سیاسی داده‌اند و این باعث شده است که پرونده تصوف این عصر هم چنان باز باشد و از جمله ابن ابار است که کوشید جایگاه اهل بیت در عرفان و معارف اندلسی را نشان دهد و ابن سبعین هم در پی روش اب ابار بود اهل بیت را در ادبیات اندلسی وارد کند. و در مقابل عده ای همچنان سعی در مشوه ساختن چهره درست تصوف و عرفان اندلسی دارند. عرفان اندلسی و پرچمدار آن محی الدین و دولت وقت او موحدین به تصریح متون تشیع خود را پنهان می‌کردند تاثیر جهانی دارد و هنوز عرفان جهان مدیون آن است و این سرمایه پویای دنیای اسلام مورد استفاده دیگران است. حتی ابن خلدون با وجود دید انتقادی از تصوف طریقی غرب اسلامی - و خود در آخر عمر به تصوف گرائید و با عنوان رئیس خانقاوات مصر عصر ممالیک معاصر حفصیان از او یاد شده است، اذعان می‌کند همه فرق صوفیه محتوی و اصالت و مایه های حرکت خود را از مفاهیم شیعه در امامت در رابطه با قطب و امام که همان عقاید امامیه است را سرقت کرده اند و بدون آن مفاهیم نمی‌توانند دم از هیچ معنویت بزنند چون ذات مقدس ندارند. ایا وقت آن نرسیده که محققان معاصر که نظریات این چنین دارند به حقیقت تطور تصوف غرب اسلامی و عوارض آن اذعان کنند.

منابع:

شهیدی پاک - محمد رضا (۱۳۸۱-۱۳۸۴) - فرهنگ و تمدن اسلامی در افریقیه قرون وسطی عصر حفصیان - واحد علوم و تحقیقات - تهران

Islamic culture and civilization in Ifriqyah Berber nest of Middle Ages of Hafsids era - especially history of classical development of Sufism

Dr.Mohammadreza Shahidipak

Islamic Azad University Central Tehran Branch

Abstract

Barbarian In Middle Ages, after observing and experiencing Islam of Umayyads, Idrisi, Khawarij, AL-Moravids, AL-Mohads , Fatimids they encountered a new combination of Hafsids Islam, which led to a new round of civilization and development of science in Ifriqyah by Berber race. Islam was formed in which mysticism and Sufism and universal and enduring figures were seen and flourished more than anything else. In this era, it is impossible not to mention Muhyiddin Arabic, who is still pioneer of content and structure of mysticism. The developments in field of Islamic thought in Andalusia started from Umayyad period, which started with removal of Musa bin Nasir and his son Abdul Malik from province of Andalusia and before that, removal of Malik bin Ashtar from province of Egypt . The Umayyads captured flow of thought and culture like conquests and they monopolized it in Andalusia And the result of this was the constant anxiety of the Islamic power and its civilization and its culture, which eventually led to its fall and the complete retreat of the Islamic power from Europe. While in Egypt, Damascus, Iran, India, Trans-Netherlands and even some parts of Islamic China, the period of conquest remained. And the first communities consisting of the Fatah forces merged with the native population and a new population structure was formed and the Arabic language became common and dominant, but in Andalusia due to the Umayyad Islam, the Fatah population was in a different form, and Islam and Arabic language never merged with native Iberian population. And it did not gain stability. And people of Spain laid the foundation of a permanent uprising from the Basque Country from day of conquest of northern Spain and watched expulsion of the Arabs from Iberia at every opportunity. And while they supported the support of North and West Europe and became supporter of first crusader forces. The present article shows what deadly blows the behavior of the Umayyads as a invaders of history (Qasetin) inflicted on structure of Islamic world, which remained stable for centuries and showed itself in the form of potential force of fall of Andalusia, the permanent base for defense of Islamic lands against Europe, and this means enduring oppression of Umayyads. who deserves eternal damnation. .

key words :Power, history, Andalusia, Spain, Basque, Sufism